

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Over partijpolitieke krachtsverhoudingen en coalitievorming

Daudt, H.

Citation

Daudt, H. (1987). Over partijpolitieke krachtsverhoudingen en coalitievorming. *Acta Politica*, 22: 1987(2), 239-249. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449577>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449577>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Over partijpolitieke krachtsverhoudingen en coalitievorming

H. Daudt

Van verschillende kanten is kritiek geleverd op mijn stelling dat de PvdA bij kabinetsformaties niet als een gelijkwaardige, mogelijke coalitiepartner wordt beschouwd, dat de PvdA derhalve alleen in uiterste noodzaak deel mag uitmaken van een kabinet en dat aanvankelijk de KVP en nu het CDA bepaalt of en wanneer er sprake is van een uiterste noodzaak.¹

Van den Berg heeft in *Acta Politica* van juli 1986 zijn bedenkingen geuit² en deze in dit nummer van *Acta* nader gepreciseerd nadat hem door Bosmans de oren zijn gewassen omdat hij volgens Bosmans veel te mild is geweest met zijn kritiek op mijn onzin. Verder hebben in het nummer van *Socialisme en Democratie* van januari 1986 de Amsterdamse hoogleraar nieuwste geschiedenis Blom en zijn medewerker Ten Have bezwaren tegen deze stelling aangevoerd³ en ten slotte heeft Anneke Visser in haar proefschrift *Alleen bij uiterste noodzaak*⁴ de stelling eveneens verworpen.

Laat ik eerst de verschillende punten van kritiek op een rij zetten. In zijn artikel in *Acta* van juli 1986 maakt Van den Berg bezwaar tegen mijn indeling in 'linkse' en 'niet-linkse' partijen.

'Daarmee wekt [Daudt] de indruk dat er een waterscheiding tussen die twee loopt die elders ontbreekt. Wat er vooral bezwaarlijk aan is, is het volslagen statische karakter dat aan die waterscheiding wordt gegeven en de kenschets van de tegenstellingen tussen liberalen en confessionelen als burenruzies van gering belang'.

En even verder

'(...) als er al van een min of meer duurzame verdeling in de Nederlandse politiek sprake is geweest dan van een in drieën: "links" (eigenlijk minus de CPN), "confessioneel" en "liberaal"' (p. 282).

Als tweede bezwaar voert hij aan:

'Hoe Daudt er aan het slot van zijn artikel ten slotte toe komt een coalitie van PvdA en VVD aan te prijzen blijft mij, eerlijk gezegd, een raadsel' (p. 283).

In zijn reactie op Bosmans' kritiek in dit nummer van *Acta* komt er nog

een derde bezwaar bij: met Bosmans is hij van mening dat de omroepkwestie helemaal geen uiterste noodzaak tot samenwerking met de PvdA heeft opgeleverd. Wellicht, aldus zijn redenering, was de op handen zijnde verloving van kroonprinses Beatrix met Claus von Amsberg van groter belang.

Bosmans zet uiteen onder welke politieke omstandigheden in het begin van de jaren twintig de leer van de uiterste noodzaak is geformuleerd en vervolgt dan:

'Dit nu is globaal geschetst de context van de uiterste noodzaak en het lijkt mij een vanzelfsprekende zaak dat de leer slechts een politiek instrument kan zijn zolang die context in takt is, en dus alleen als zodanig beschouwd kan worden in die context. Welnu, daarin raakte in de jaren dertig fundamenteel zo het een en ander aan het schuiven.'

En hierop voortbordurend voor de naoorlogse periode vervolgt hij:

'Wie derhalve de leer van de uiterste noodzaak ook op de naoorlogse periode wil toepassen, miskent de karakterveranderingen bij de twee grootste partijen.'

Een tweede bezwaar van Bosmans is:

'Daudt wijst er weliswaar op dat hij bij de uiterste noodzaak niet denkt aan bewuste, vooropgezette bedoelingen of aan situaties waarin de confessionele onderhandelaars, voorzien van de sterkste troeven, het einddoel al vanaf het begin voor ogen zou staan. Maar door die uiterste noodzaak als model naar voren te schuiven laadt hij toch de schijn op zich monocausale (? HD) verklaringen te geven. In zijn optiek zijn het immers de confessionelen en dan de KVP voorop die beslissen.'

Een derde bezwaar van Bosmans is dat volgens de redenering van de uiterste noodzaak de confessionelen al in 1952 een keuze ten gunste van de liberalen hadden moeten maken en niet tot 1958 met de sociaal-democraten hadden moeten doorregeren.

Als vierde kritiekpunt voert Bosmans aan dat ik ten onrechte grote betekenis hecht aan de omroeperikelen bij de vorming van het kabinet-Cals-Vondeling en, zoals al opgemerkt, hij vindt daarin Van den Berg aan zijn zijde.

Ten slotte acht hij

'het vreemd dat Daudt in het algemeen aan de uiterste noodzaak een programmatisch fundament geeft, maar voor 1972-1973 ineens verwijst naar numerieke overwegingen.'

Bosmans constateert dan ook tevreden:

'Onder historici vindt Daudt geen aanhangers. Die krijgen met de paplepel ingegoten dat wat tot geschiedenis wordt nog altijd mensenwerk is en dat men zich daarom ervoor moet hoeden de historische werkelijkheid in statische beelden te zien. Politicologen daarentegen denken graag modelmatig en kunnen maar moeilijk overweg met de beweeglijkheid van de geschiedenis.'

De historici Blom en Ten Have zijn het in ieder geval met hem eens. In een beschouwing in *Socialisme en Democratie* naar aanleiding van veertig jaar PvdA merken zij op, dat de PvdA na 1958 meestentijds buiten de regering is gebleven en zij vervolgen:

'Betekent dit nu, zoals Daudt wil, dat de confessionelen in feite een "uiterste noodzaak" strategie voerden? Onzes inziens niet. Ten eerste (en dat is het hoofdargument) is het zeer anachronistisch op deze wijze impliciet de partijpolitieke en maatschappelijke verhoudingen van de jaren twintig en dertig gelijk te stellen aan die in de jaren zestig en zeventig' (p. 7).

Iets verder op dezelfde pagina:

'Ten tweede veronderstelt het dat de beslissende rol bij de confessionelen lag, die de PvdA bij voorkeur zouden afwijzen.'

Ten slotte:

'Alles overziend lijkt het toch vooral de PvdA die in de dagelijkse praktijk sindsdien de blokkades opwierp, zonder dat daarmee overigens de bijdragen van anderen over het hoofd gezien behoeven te worden.'

Verder is er de dissertatie van Anneke Visser die via grondig archiefonderzoek en gesprekken met politici een indrukwekkende hoeveelheid materiaal heeft bijeengegaaard over de kabinetsformaties van 1948, 1951, 1952 en 1956 en de kabinetscrisis van 1958.

Het boek is ontstaan, zegt zij in de inleiding,

'uit nieuwsgierigheid naar het antwoord op de vraag of Daudt gelijk heeft met zijn stelling dat de samenwerking tussen rooms en rood en de breuk in 1958 moet worden verklaard met een beroep op de "Nolens-doctrine" (p. 19)'.
'

Welaan, zij vindt die stelling niet houdbaar, maar geeft geen nieuwe argumenten. In het slot van vier pagina's herhaalt zij de argumenten ontleend aan een eerdere kritiek van Bosmans⁵, zoals een te statisch beeld, geen oog voor de andere politieke en maatschappelijke context en in 1952 was er al geen eventuele uiterste noodzaak meer.

Daarenboven worden de beschrijvingen van de verschillende kabinetsformaties nogal eens afgerond met opmerkingen dat er toch kennelijk geen sprake was van een uiterste noodzaak, maar dat de situatie wat gecompliceerder lag.

Wanneer ik de hierboven weergegeven bezwaren overzie, dan lijkt het mij dat er vijf vragen in het geding zijn.

1. Zijn de voor- en naoorlogse decennia onvergelykbaar wanneer het gaat om partijpolitieke machtsverhoudingen en om afstanden tussen partijen en tussen politieke stromingen?

2. Waar hebben we het eigenlijk over als er gesproken wordt over de leer of het leerstuk of de doctrine van de uiterste noodzaak of de Nolensdoctrine, al of niet als strategie of als politiek instrument?

3. Hadden volgens de redenering van de uiterste noodzaak de confessionelen tussen 1952 en 1958 de PvdA nog wel nodig als coalitiepartner?

4. Was het voor de regeling van de omroepkwesitie tussen 1965 en 1967 nodig dat de PvdA deel uitmaakte van de regering, zodat in dit geval van een uiterste noodzaak kan worden gesproken?

5. Hoe kan iemand een coalitie tussen PvdA en VVD bepleiten, wanneer men ervan uitgaat dat de PvdA alleen in uiterste noodzaak aan een regeringscoalitie mag deelnemen en dat het CDA bepaalt wanneer er sprake is van een dergelijke situatie van uiterste noodzaak?

ad 1. Het is opmerkelijk dat Van den Berg, Bosmans en Blom/Ten Have er zonder meer van uitgaan dat er zodanige wijzigingen zijn geweest in de Nederlandse politiek dat de voor- en naoorlogse decennia onvergelykbaar zijn geworden.

Door de uiterste noodzaak uit de jaren twintig op te roepen ter verklaring van naoorlogse politieke verschijnselen, zou ik 'de historische werkelijkheid in statische beelden' zien, maar 'moeilijk overweg' kunnen 'met de beweeglijkheid van de geschiedenis' en 'anachronistisch' te werk gaan.

Maar ik probeer helemaal niet de historische werkelijkheid, wat dat ook mag zijn, in statische of beweeglijke beelden weer te geven; ik poneer alleen dat er een bepaalde structuur is in de partijpolitieke machtsverhoudingen die in de jaren twintig bestond en die nu nog steeds bestaat. Kernelementen van die structuur zijn:

- Confessionelen en liberalen, door mij getypeerd als niet-links, hebben, al of niet aangevuld met kleine rechtse partijen, steeds een absolute meerderheid aan zetels in de Tweede Kamer;
- Er bestaat een grotere afstand tussen de PvdA enerzijds en confessionelen en liberalen anderzijds dan tussen confessionelen en liberalen;
- Door deze krachtsverhoudingen en door deze uiteenlopende partijafstanden is er geen sprake van dat sociaal-democraten, confessionelen en liberalen gelijkwaardige partners zijn bij de onderhandelingen over de vorming van een meerderheidscoalitie;
- Door deze krachtsverhoudingen en door deze uiteenlopende afstanden tussen partijen blijven sociaal-democraten als regel buiten de meerderheidscoalitie die het kabinet vormt;

- Door deze krachtsverhoudingen en door deze afstanden tussen partijen kon de KVP en kan thans het CDA bepalen wanneer er een uitzondering op deze regel wordt gemaakt en de PvdA mag meeregeren.

Met andere woorden: ik stel alleen dat de partijpolitieke krachtsverhoudingen, voor zover van belang voor de vorming van meerderheidscoalities, en de afstanden tussen sociaal-democraten, confessionelen en liberalen in de naoorlogse jaren een structuur hebben die overeenkomt met de structuur uit de vooroorlogse jaren.

Bosmans zal dan wel weer tegenwerpen dat geschiedenis 'nog altijd mensenwerk is en dat men zich daarom ervoor moet hoeden de historische werkelijkheid in statische beelden te zien', maar het opmerkelijke van mensen is dat ze in gelijke omstandigheden vaak gelijk reageren; dat gelijke omstandigheden tot bepaalde politieke waarden en normen kunnen leiden die jaren of eeuwen deel kunnen blijven uitmaken van de politieke cultuur; dat men bij voorbeeld bij historici als Huizinga, Geyl, Romein en bij wie eigenlijk niet verwijzingen vindt naar omstandigheden die eeuwenlang het menselijk handelen kunnen beïnvloeden (Nederlands ligging aan de monding van grote rivieren) en naar gedragspatronen die zich steeds opnieuw manifesteren, bij voorbeeld antipapisme, regententraditie, burgerlijke cultuur.

Zelf ben ik in verband met de partijpolitieke machtsverhoudingen steeds getroffen geweest door de grote stabiliteit in de zetelverdeling: voor en na de tweede wereldoorlog vormden 'de niet-linkse potentiële regeringspartijen met een meerderheid van drie vijfde in de Tweede Kamer de ruggegraat' van de politieke macht in Nederland.⁶ Deze stabiliteit heeft niets te maken met modelmatig denken, maar is een empirisch gegeven.

ad 2. Zeer bewust heb ik bij mijn opmerkingen hierboven over de structuur van de partijpolitieke machtsverhoudingen voor en na de tweede wereldoorlog nog niet gerept over een uiterste noodzaak. In het bijzonder Bosmans' opmerkingen hierover nopen mij hierop afzonderlijk in te gaan.

Zeer verhelderend vind ik in zijn uiteenzetting dat de 'leer van de uiterste noodzaak' een 'duidelijk partij-interne functie' had. Het betekent dat in een situatie waarin er bij katholieken onenigheid was over de mate van afstand tot de sociaal-democraten, er een formulering werd gegeven die de structuur van de partijpolitieke machtsverhoudingen weerspiegelde.

Mijn verschillende critici hebben het achtereenvolgens over de leer, strategie of doctrine van de uiterste noodzaak en menen dat daarvan geen sprake is als de term niet gebruikt wordt. Ik stel daartegenover dat de term alleen gebruikt zal worden bij bestaande onenigheid en niet als de hierboven geschetste structuur van de partijpolitieke machtsverhoudingen als

vanzelfsprekend wordt ervaren. Zelf heb ik dan ook niet gesproken over een leer of een strategie die bewust en weloverwogen en uitgesproken zou worden gevolgd.

Ik heb daarentegen opgemerkt (p. 186):

'Het lijkt niet te gewaagd te veronderstellen dat Nolens hiermee heeft *verwoord* (curs. H.D.) wat elke niet-linkse politicus vond en nog steeds vindt: "alleen bij uiterste noodzaak" samenwerking met links. Eigenlijk is het ook volstrekt *vanzelfsprekend* (curs. H.D.): waarom zouden die groeperingen in beginsel de bestaande samenleving aanvaardbaar vinden en die steunen op een royale meerderheid van stemmen en zetels, op regeringsniveau gaan samenwerken met groeperingen die zelf zeggen ingrijpende veranderingen in de maatschappij voor te staan door middel van overheidsop treden?'

En enkele pagina's verder (p. 193):

'Uit deze weergave zou ten onrechte de indruk kunnen ontstaan dat het hierbij gaat om bewuste, vooropgezette bedoelingen, om situaties waarin de van de sterkste troeven voorziene confessionele onderhandelaar het einddoel al van het begin af voor ogen zou staan. Zo gaat het natuurlijk niet of behoeft het althans niet te gaan. Het kabinet wordt immers samengesteld na een maandenlang duren onderhandelingsproces in de loop waarvan bij de programmabesprekingen tussen links en niet-links de uiteenlopende visies op de bestaande maatschappij wel duidelijk moeten worden en de contrasterende mentaliteiten van verandering tegenover aanpassing wel moeten botsen, zoals ook al blijkt bij lezing van onder anderen Duynstee en Van Thijn.'

Dat is iets anders dan wat Bosmans zegt. Hij merkt op dat volgens mijn optiek 'het immers de confessionelen (zijn) en dan de KVP voorop die beslissen. Het pendant van dit beeld is bij eventjes logisch doordenken dan wel een PvdA die zich gewillig laat slachtofferen. Maar dit is nauwelijks vol te houden. Dat de PvdA zich op de fatale momenten passief gedroeg, wil er natuurlijk bij niemand in'.

Iets langer logisch doordenken laat zien dat het er niet toe doet of de PvdA passief is of actief, gewillig of onwillig en dat het er niet om gaat of de KVP of het CDA al of niet met kwade bedoelingen opereert, maar dat als gevolg van de partijpolitieke machtsverhouding de KVP (CDA) in het algemeen de troeven in handen heeft.

Evenmin is van belang dat er 'grote verschillen in het politieke en maatschappelijke klimaat voor en na de oorlog' zijn. Het enige dat van belang is voor mijn stelling dat de PvdA geen gelijkwaardige, natuurlijke regeringspartner is, of voor en na de oorlog de afstand tussen sociaal-democraten enerzijds en confessionelen en liberalen anderzijds groter is dan die tussen confessionelen en liberalen.

Voor zover deze uiteenlopende afstanden tussen de stromingen als vanzelfsprekend worden ervaren, zal creatief historisch onderzoek zich moeten richten op *gedragingen* in het sociale verkeer waaruit is af te leiden dat voor confessionelen de keuze tussen sociaal-democraten en liberalen als maatschappelijke en politieke partners geen kwestie is van lood om oud ijzer.

Daarnaast zijn er voor en na de oorlog binnen de sfeer van de katholieken situaties van onenigheid geweest die noopten tot formuleringen waaruit de uiteenlopende afstanden tot sociaal-democraten en liberalen blijken. Voor de oorlog de uitspraak van Nolens, na de oorlog bijvoorbeeld het Mandement in 1954, waarin aanmerkelijk forser wordt uitgesproken tegen NVV, VARA en PvdA dan tegen de liberalen. En de afgelopen jaren is er menige uitspraak te beluisteren geweest van oud-minister-president Van Agt, minister-president Lubbers en minister De Koning die in dezelfde richting gaan. Interessant is dat het hier drie CDA-ministers betreft die in situaties van uiterste noodzaak met PvdA-ministers in één kabinet hebben gezeten en daarbij de botsende uiteenlopende politieke visies fysiek hebben ervaren.

Ik heb er hierboven op gewezen dat over vanzelfsprekendheden niet gesproken wordt tot het moment dat vanzelfsprekendheden niet meer voor iedereen vanzelfsprekend zijn en twijfels ontstaan. Ik leg hier mede de nadruk op, omdat uit de dissertatie van Anneke Visser blijkt dat naar haar mening iets niet bestaat als er niet over wordt gesproken. Vandaar ook dat zij enkele malen triomfantelijk opmerkt dat er geen sprake is van een uiterste noodzaak omdat niemand er iets over zegt. Maar ook in enkele andere gevallen heeft zij onvoldoende oog voor verschijnselen die in de betreffende periode zo vanzelfsprekend waren dat niemand er iets over behoefde te zeggen, omdat iedereen van het belang van het betreffende verschijnsel overtuigd was.

Enkele voorbeelden: op p. 14 maakt zij melding van een brief van Aalberse aan de hoofdredacteur van *De Maasbode* die erop wijst dat als er eind juli '39 of bij de begroting in november '39 een kabinetscrisis komt, dan dan de vorming van een uit katholieken en vrijzinnig democraten en sociaal-democraten bestaand kabinet moeilijk zal zijn te ontkomen.

'De term "uiterste noodzaak" valt niet in deze brief, het is vooral het optreden van Colijn dat bij de RKSP op steeds grotere weerstand stuit',

schrijft Anneke Visser. Nee, allicht niet, voor iedereen was op dat ogenblik vanzelfsprekend dat er een uitzonderlijke toestand bestond vanwege de duidelijke oorlogsdreiging.

Een ander voorbeeld van een vanzelfsprekendheid, waarover niets be-

hoeft te worden gezegd, vindt men op p. 133-134. Bij de kabinetsformatie van 1952 was de socialist Hofstra voor de KVP onaanvaardbaar als minister van Financiën als opvolger van Lieftinck. Anneke Visser schrijft: 'Opmerkelijk is, dat niemand deze afwijzing van Hofstra met redenen omkleed (sic H.D.)'. Opnieuw is daar niets opmerkelijks aan, omdat in die dagen voor iedere politicus duidelijk was dat Hofstra, auteur van het boek *Socialistische belastingpolitiek*, een nog 'linkser' financieel beleid zou willen uitvoeren dan Lieftinck in de voorgaande jaren had gedaan.

Ten slotte wordt op p. 261 melding gemaakt van een besloten KVP-partijraad op 20 oktober 1956 na de vorming van het vierde kabinet-Drees, waar Romme zegt toch akkoord te zijn gegaan met de voorstellen van Burger in verband met de 'Soestdijkse affaire'. Anneke Visser schrijft: 'Dit argument doet een beetje gezocht aan'. Maar uit haar eigen materiaal blijkt al, onder andere op p. 235, hoezeer in versluiserende termen de Greet Hofmans-affaire en de daarmee samenhangende dreigende constitutionele crisis de gemoederen heeft bezig gehouden.

Ik heb deze voorbeelden gegeven ter illustratie van mijn stelling: over vanzelfsprekendheden spreekt men niet of nauwelijks. De vraag is dan: hoe komt men dergelijke vanzelfsprekendheden op het spoor voor zover het geen perioden betreft waaraan men nog eigen herinneringen heeft.

Het is mijn vermoeden dat men de 'mood', zo men wil de openbare mening van een bepaalde periode, redelijk moet kunnen reconstrueren door systematische raadpleging van kranten, tijdschriften, foto's, films en eventuele radio- en televisieverslagen uit de betreffende periode. Hier gaat het mij evenwel niet om de oplossing maar om de signalering van het probleem.

ad 3. Een derde vraag die door mijn critici aan de orde is gesteld is of volgens de redenering van de uiterste noodzaak de confessionelen de PvdA nog wel nodig hadden als coalitiepartner tussen 1952 en 1958.

Zo wijst Bosmans erop, en in zijn voetspoor Anneke Visser, dat de 'door Daudt voor deze periode genoemde redenen voor samenwerking (wederopbouw, Indië en isolering van de communisten) (...) in feite al niet meer in 1952' golden.

Het proces van isolering van de CPN en de daarmee gelieerde Eenheidsvakcentrale was echter in 1952 nog helemaal niet voltooid (de CPN behaalde in 1952 nog altijd zes van de 100 zetels). Bovendien laat Bosmans gemakshalve weg dat ik het isoleren van CPN en EVC heb vermeld in relatie tot de rol van de PvdA en NVV bij het handhaven van de arbeidsvrede en bij het légitimeren van de centraal geleide loonpolitiek. Juist na 1952 is de werking daarvan opmerkelijk geweest.

'De geleide loonpolitiek met zijn loonmatiging had nog een gevolg: het maakte nieuwe investeringen mogelijk die de vermogenspositie van de ondernemers sterk verbeterde en dit vernieuwde productieapparaat, opgebouwd door de matiging van allen onder de druk van de politieke besluitvorming, bleef in handen van weinigen' (p. 188).

Wel ben ik van mening, mede na lezing van Anneke Vissers gedetailleerde uiteenzettingen, dat ik in mijn eerdere beschouwingen ten onrechte niet heb gewezen op de betekenis van de Greet Hofman-affaire in verband met de vorming van het vierde kabinet-Drees in 1956.

ad 4. De positie en de rol van het koningshuis worden eveneens aan de orde gesteld door Van den Berg in verband met de vorming van het kabinet Cals-Vondeling in 1965. Hij vindt namelijk, in navolging van Bosmans, dat de omroepkwestie helemaal geen uiterste noodzaak tot samenwerking met de PvdA heeft opgeleverd en hij oppert dat de op handen zijnde verlovings van prinses Beatrix met Claus von Amsberg een grotere rol heeft gespeeld.

Een van de gevolgen van mijn stelling dat de Partij van de Arbeid niet als gelijkwaardige coalitiepartner wordt beschouwd, is dat men zich in het bijzonder moet afvragen wat er toch wel aan de hand is wanneer de PvdA wel mee mag doen. Als zodanig vind ik Van den Bergs hypothese interessant maar niet meer dan een hypothese. Misschien dat er in de toekomst nog eens materiaal boven tafel komt dat zijn stelling kan steunen; ik heb er tot dusverre nog geen enkel aanknopingspunt voor gevonden.

Oneens ben ik het overigens met Bosmans en Van den Berg volgens wie de omroepkwestie geen situatie van uiterste noodzaak heeft opgeleverd.

Bosmans merkt terecht op:

'Op het moment dat het kabinet viel in de nacht van Schmelzer, moest het betreffende wetsontwerp nog door het parlement worden geloodst!'

Van den Berg valt hem bij in de volgende passage:

'De omroepkwestie leverde helemaal geen uiterste noodzaak tot samenwerking met de PvdA op, omdat die ook vanuit de oppositie gedwongen zou zijn geweest een wetsontwerp dat de VARA saveerde (zoals het aangenomen voorstel van Klompé deed) te ondersteunen. Ook toen immers liet de fractie van de PvdA in de Tweede Kamer zich, zacht gezegd, sterk leiden door de belangen en invloed van de VARA. Daar was geen kabinet met "links" voor nodig.'

Dat klinkt wel aardig, maar zonder het kabinet-Cals-Vondeling zou er nooit een wetsontwerp zijn geweest dat, onder andere, de VARA saveerde-

de. Het kabinet-Marijnen is immers gevallen omdat men het binnen het kabinet oneens was over de inhoud van een in te dienen ontwerp omroepwet waarin onder andere de radio- en televisiereclame en de toelating van nieuwe zendgemachtigden moesten worden geregeld. Binnen het kabinet stonden KVP en ARP tegenover CHU en VVD in dit conflict. Eerder heb ik erop gewezen dat door PvdA-minister Vrolijk van CRM in hoog tempo een ontwerp is gemaakt, dat kon rekenen op de steun van de drie regeringspartijen PvdA, KVP en ARP met hun nauwe relaties met de zuilenomroepen. Een hoog tempo: eind april '65 is er een nieuw kabinet-Cals-Vondeling, eind mei wordt een omroepnota aan de Tweede Kamer aangeboden, in juli gaat de Tweede Kamer akkoord, waarna een 'overgangsbestel' werd ingevoerd, vooruitlopend op de in te dienen omroepwet.

'Deze wet werd eind april bij de Kamer ingediend en was nog niet behandeld toen de KVP in oktober 1966 in de nacht van Schmelzer de eigen minister-president Cals naar huis stuurde die onvoldoende in het partijpolitieke gareel was gebleven. Maar vóór de vervroegde verkiezingen van 15 februari 1967, gedurende het interimkabinet-Zijlstra, bepleitten KVP, ARP, CHU en VVD een snelle behandeling in de Kamer en op 18 januari aanvaardde de Tweede Kamer het ontwerp. De Eerste Kamer volgde eind februari en wederom was er een uiterste noodzaak verdwenen en was de weg vrijgemaakt voor het kabinet-De Jong.'

Laten Bosmans en Van den Berg mij maar eens vertellen hoe een dergelijk, onder andere voor de VARA bevredigend wetsontwerp tot stand had kunnen komen zonder PvdA en met CHU en VVD in de regering.

ad 5. Van den Berg heeft zich er over verbaasd hoe iemand een coalitie tussen PvdA en VVD kan voorstaan, wanneer men er vanuit gaat dat de PvdA alleen in uiterste noodzaak aan een regeringscoalitie mag deelnemen en dat het CDA bepaalt wanneer daarvan sprake is.

Mij dunkt dat daar niets verbazingwekkends aan is. In de eerste plaats heb ik een dergelijke coalitie als één van de mogelijkheden genoemd in een situatie als niet-links de meerderheid kwijt is, met andere woorden, wanneer het tot dusverre normale patroon van de partijpolitieke krachtsverhoudingen doorbroken is. In de tweede plaats heb ik mijn voorkeur voor een dergelijke coalitie uitgesproken, omdat daardoor een einde zou komen aan een ononderbroken confessionele machtspositie. Maar coalities waar ik mijn voorkeur voor uitspreek, worden alleen om die reden nog niet de meest waarschijnlijke. Want, met een variant op Bosmans, politiek is mensenwerk, maar niet het werk van één mens.

Noten

1. H. Daudt, De ontwikkeling van de politieke machtsverhoudingen in Nederland sinds 1945, in: *Nederland na 1945. Beschouwingen over ontwikkeling en beleid*. Deventer, 1980, p. 178-197; H. Daudt, Coalitievorming in de Nederlandse politiek, in: *Verslag van de verenigde vergadering van beide afdelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, 25 maart 1985, p. 6-19.
2. J. Th.J. Van den Berg, Democratische hervormingen, politieke machtsverhoudingen en coalitievorming in Nederland, *Acta Politica*, 1986 (3), p. 265-290.
3. J.C.H. Blom, en W. ten Have, De sociaal-democratie tussen doorbraak en coalitie: een klassiek dilemma, *Socialisme en Democratie*, 86/1, p. 3-8.
4. Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis 1948-1958*, uitgeverij Bert Bakker, 1986.
5. Visser, p. 285-288; J. Bosmans, Kanttekeningen bij de politieke en parlementaire ontwikkeling van Nederland, 1952-1973, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (BMGN), deel 101, aflevering 1, 1986.
6. Daudt, 1980, p. 181.